

هدف از این مطالعه بررسی وضعیت انتشار علم در حوزه سلامت در حج و زیارت است.

روش‌ها: این پژوهش در حوزه مطالعات علم‌سنجی به روش پیمایشی انجام شد. جامعه مورد پژوهش را تمامی مقالات مربوط به حوزه سلامت در حج و زیارت در پایگاه pubmed تشکیل می‌دهد. تمامی مقالات بر اساس تعداد تولیدات علمی نویسندگان، سازمان‌ها، کشورها، نشریات و بر اساس سهم کشورها در تولید علم استخراج گردید.

یافته‌ها: ۳۹۱ مقاله در این حوزه منتشر شده است که ۲۸ مقاله مروری و فقط ۳ کارآزمایی بالینی وجود داشت و بقیه مقالات اصیل پژوهشی بود. سهم ایران فقط ۸ مقاله اصیل بود.

نتیجه‌گیری: نتایج این تحقیق نشان‌دهنده فعالیت کم پژوهشگران داخلی و حتی خارجی در حوزه سلامت در حج و زیارت است. با توجه به اینکه مشکلات و چالش‌های سلامت در حج و زیارت مختص جهان اسلام و بیشتر در منطقه خاورمیانه است، فرصت مناسبی برای تولید علم و پیشرو شدن کشورمان در تولید علم و فناوری در این حوزه خاص است.

کلمات کلیدی: سلامت در حج و زیارت، علم‌سنجی، جهان اسلام، ایران، تولید علم.

بررسی وضعیت انتشار علم در حوزه سلامت در حج و زیارت

نواب شمس پور^۱، عباس حیدرزاده^۲، احمد موسایی سنجری^۳، ناصر چرخساز^۴

۱- کارشناس ارشد بیوشیمی، مرکز تحقیقات سلامت در حج و زیارت، تهران، ایران.

۲- دکترای داروسازی، مرکز پزشکی حج و زیارت، تهران، ایران.

۳- کارشناس روابط عمومی، جمعیت هلال‌احمر، تهران، ایران.

۴- نویسنده مسئول: دکترای پزشکی، مرکز تحقیقات مدیریت سلامت در حج و زیارت، تهران، ایران.

Email: charkhsaz@hmc.ir

وصول مقاله: ۹۰/۳/۱۶ پذیرش مقاله: ۹۰/۴/۲

چکیده

مقدمه: چاپ مقالات در مجلات علمی - پژوهشی که حاصل کارهای تحقیقاتی و داوری آنها قبل از چاپ می‌باشد، یکی از مهم‌ترین تولیدات علمی است. انتشار شاخص‌های علم‌سنجی که توصیف‌کننده پژوهش در اجتماعات مختلف علمی است می‌تواند عنصر مفید و کارآمدی برای مدیریت تحقیق و سیاست‌گذاری و چگونگی تخصیص بودجه و امکانات در علوم باشد.

مقدمه

تعداد مقالات چاپ شده در مجلات علمی - پژوهشی از جمله شاخص‌های مهم ارزیابی وضعیت علم و فناوری کشور می‌باشد (۱). افزایش تعداد این مقالات نشانگر رشد تولید علم در ایران و ارتقای جایگاه علم و فناوری کشور در سطح داخلی و بین‌المللی خواهد بود (۲). اطلاع از آمار مقالات چاپ شده در نشریات معتبر و چگونگی توزیع آن در رشته‌ها و گروه‌های مختلف علمی می‌تواند کمک مؤثری در ارزیابی سهم هر یک از گروه‌های علمی در تولید علم باشد (۳).

تولیدات علمی یکی از ابزارهای ارتقای سیستم بهداشتی و سلامت هر کشور است. تعداد مقالات منتشر شده در حوزه سلامت هر کشور شاخصی از ارتقای سیستم سلامت آن کشور محسوب می‌شود و کشورها بر اساس توانایی تولید دانش طبقه‌بندی می‌شوند (۴). از سوی دیگر افزایش تعداد انتشارات علمی با مطرح کردن مشکلات و چالش‌های حوزه سلامت ارائه راه‌حلی در این زمینه را در پی خواهد داشت. انتشار تحقیقات پزشکی با کاربردی کردن علم در حوزه سلامت مستقیماً در ارتقای کیفی پژوهشگران، شاغلان در بخش بهداشت و تصمیم‌سازان حوزه سلامت مؤثر است (۵). انتشار شاخص‌های علم‌سنجی که توصیف‌کننده پژوهش در اجتماعات مختلف علمی است می‌تواند عنصر مفید و کارآمدی برای مدیریت تحقیق و سیاست‌گذاری و چگونگی تخصیص بودجه و امکانات در علوم باشد (۶). هدف از این مطالعه بررسی وضعیت انتشار علم در حوزه سلامت در حج و زیارت و بررسی جایگاه کشورمان ایران است.

روش‌ها

این پژوهش به صورت یک بررسی علم‌سنجی در سال ۲۰۱۱ انجام شده است. به‌منظور بررسی مقالات از سایت مدلاین استفاده شد. این سایت یکی از

محیط‌های جستجو و بازیابی منابع حوزه علوم پزشکی است که به‌وسیله مرکز ملی اطلاعات بیوتکنولوژی (NCBI=National Center for Biotechnology Information) واقع در کتابخانه ملی پزشکی آمریکا تهیه شده است. این سایت امکان جستجو در میان بیش از ۱۶ میلیون مقاله از ۴۵۰۰ نشریه علوم پزشکی را فراهم کرده است. تمامی اطلاعات مربوط به مقالات از مرکز اطلاعات علمی pubmed استخراج گردید. کلمات کلیدی برای جستجو (hadj,haq)hajj, pilgrimage, mecca, madineh, karbala, pilgrimism, islam بودند. اهدافی که این پژوهش مد نظر داشت این بود که پژوهشگران چه زمینه‌ها و سؤالاتی را برای پژوهش خود بر می‌گزینند و چه زمینه‌ها و سؤالاتی مورد غفلت واقع شده است و چه کسانی و چه کشورهایی و در کجا پژوهش‌ها را انجام می‌دهند.

یافته‌ها

الف- مطالعات قبل از سال ۲۰۰۰

۱- مطالعات قرن نوزدهم میلادی:

اولین مطالعات در حوزه سلامت در حج و زیارت به سال ۱۸۹۴ بر می‌گردد. در مجموع سه مطالعه در قرن ۱۹ به چشم می‌خورد که به بررسی بیماری‌ها پس از بازگشت زائران از حج به‌وسیله محققان کشور مصر انجام شده است.

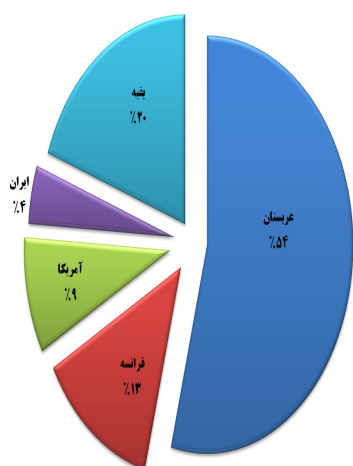
۲- مطالعات قرن بیستم میلادی:

در مجموع ۳۲ مطالعه بین سال‌های ۱۹۵۵ تا ۱۹۹۹ در مجلات نمایه شده در pubmed در حوزه سلامت در حج موجود بود و ۳ مطالعه نیز در حوزه معابد هندی‌ها و مسائل مربوط به تجمعات انبوه بود.

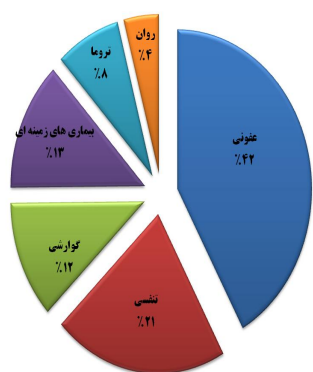
نمودار شماره ۱ درصد فراوانی کشورهای فعال در حوزه تولید علم در قبل از سال ۲۰۰۰ را نشان می‌دهد. عربستان با ۵۹ درصد بیشترین میزان تولیدات علمی را در قبل از سال ۲۰۰۰ داشت (نمودار شماره ۱).

بیماری‌های عفونی با ۳۵ درصد بیشترین فراوانی را در بین موضوعات پژوهشی به خود اختصاص داده بود (نمودار شماره ۲). هرچند نسبت به قبل از سال ۲۰۰۰ بیماری‌های تنفسی موضوعات پژوهشی بیشتری را به خود اختصاص داده بود.

بیماری‌های عفونی با ۴۲ درصد بیشترین فراوانی را در بین موضوعات پژوهشی به خود اختصاص داده بود (نمودار شماره ۳). هرچند نسبت به قبل از سال ۲۰۰۰ بیماری‌های تنفسی موضوعات پژوهشی بیشتری را به خود اختصاص داده بود.

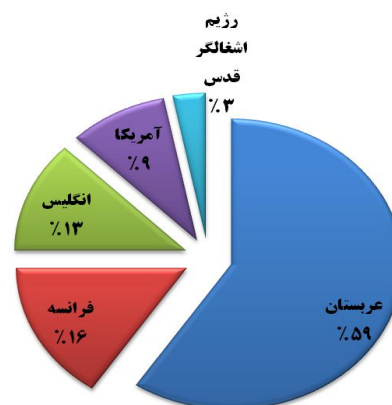
نمودار شماره ۳- درصد فراوانی تولید علم به تفکیک کشورها بعد از سال ۲۰۰۰

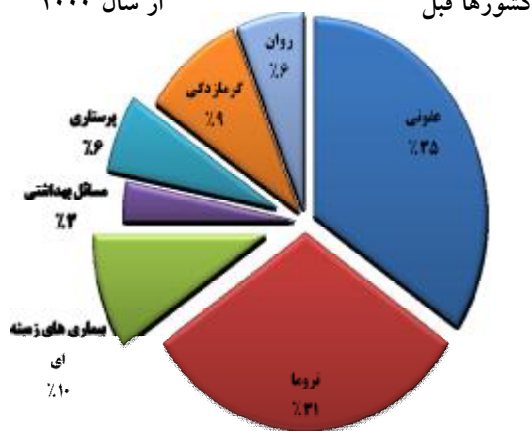
نمودار شماره ۴- درصد فراوانی تولید علم به تفکیک موضوع پژوهشی بعد از سال ۲۰۰۰

بحث

مطالعات در حوزه سلامت در حج و زیارت از قدمت بسیار، ولی از کثرت کمی برخوردار است و فقط ۳۹۱ مقاله در این حوزه در پایگاه pubmed نمایه شده است که شامل ۲۸ مقاله مروری و فقط ۳ کارآزمایی بالینی بود و بقیه مقالات اصیل پژوهشی بودند.

نمودار شماره ۱- درصد فراوانی تولید علم به تفکیک کشورها قبل از سال ۲۰۰۰

نمودار شماره ۲- درصد فراوانی تولید علم به تفکیک موضوع پژوهشی قبل از سال ۲۰۰۰

ب- ۲۰۰۰ تا ۲۰۱۰ میلادی

در مجموع ۲۶۳ مطالعه بررسی شد که ۸ مورد مطالعه مروری، ۱۳ مطالعه مروری و بقیه مطالعات اصیل پژوهشی بودند. نمودار شماره ۳ درصد فراوانی کشورهای فعال در حوزه تولید علم در بعد از سال ۲۰۰۰ را نشان می‌دهد. عربستان با ۵۴ درصد بیشترین میزان تولیدات علمی را در بعد از سال ۲۰۰۰ داشت (نمودار شماره ۳).

علمی ارائه گردد.

نتیجه گیری

نتایج این تحقیق نشان دهنده فعالیت کم پژوهشگران داخلی و حتی خارجی در حوزه سلامت در حج و زیارت است. با توجه به اینکه مشکلات و چالش های سلامت در حج و زیارت مختص جهان اسلام و بیشتر در منطقه خاورمیانه است، فرصت مناسبی برای تولید علم و پیشرو شدن کشورمان در تولید علم و فناوری در این حوزه خاص است.

References

1. Leydesdorff L. "The Evaluation of Research and the Scientometric Research Program"; *Historical Evaluation and Redefinition of the Relationship* [Online]. 2009; Available from: URL: <http://users.fmg.uva.nl/lleydesdorff/sss04/>
2. Azizi F, Etemadi A, Hajipour R, Mortazavi N. "Trends of Publication in Medical Journals in Iran in The 1990s". *Saudi Medical Journal* 2004; 25 (Suppl): S34. [In Persian]
3. Hayati Z, Ebrahimi S. "Correlation between quality and quantity in scientific production"; a case study of Iranian organizations from 1997 to 2006. *Scientometric* 2009; 80(3): 625-36. [In Persian]
4. Mac Roberts MH, Mac Roberts BR. "Problems of citation analysis"; A critical review. *Journal of the American Society for Information Science* 1989; 40(5): 342-9.
5. Riahi, M. "Scientometric indicators to evaluate the comparative effectiveness of activities, publications and references in 32 countries. *Rahyaft*. 1383.p:87. [In Persian]
6. Osareh F, Marafat R. "Iranian researchers' participation in global knowledge production in Medline". *Rahyaft*. 1384. P: 39-44. [In Persian]
7. Tabatabaei, A. Mortazavi, M. Shampour. N. "Prevalence of underlying diseases in Hajj & Pilgrimage". *Medical Congress in Hajj & Pilgrimage. Tehran, 2011. P. 12* [In Persian]
8. Sabouri A, Poursassan N. "Science production in Iran in 2005". *Rahyaft*. 1385. P: 35-43. [In Persian]

در حالی که مطالعات در حوزه جهانی بیشتر بر مطالعات عفونی مانند بیماری مننژیت و وبا است که در سال های اخیر، با پیشگیری های جدی، کمتر به عنوان دغدغه سیاست گذاران سلامت در حج و زیارت کشور بوده است و مشکلاتی همچون بروز بیماری های تنفسی، گوارشی، اسکلتی و عضلانی، تروماهای حاصل از سوانح و شیوع بالای بیماری های زمینه ای در زائران و مشکلات بهداشتی کشورهای زیارتی بیشترین دغدغه کارگزاران سلامت بوده است (۷). همچنین هیچ مطالعه ای در حوزه سلامت در عتبات عالیات وجود نداشت. در حالی که مطالعات در زمینه سلامت در سفرهای زیارتی (عتبات عالیات) بیشترین کاربرد را برای زائرین کشور ما دارد.

صوری و پورساسان (۱۳۸۵) به بررسی مشارکت ایران در تولید علم جهانی سال ۲۰۰۵ براساس نمایه استنادی علوم در مؤسسه اطلاعات علمی (ISI) پرداختند. در این سال تعداد مقاله های نمایه شده ایران در علوم پایه ۵۴۲۳ عنوان (۴۲٪ درصد مقدار جهانی)، در علوم اجتماعی ۲۲۵ عنوان (۱۳٪ درصد مقدار جهانی) و در علوم انسانی و هنر ۱۱ عنوان (۰/۰۸ درصد مقدار جهانی) و در مجموع ۵۶۵۹ عنوان (۰/۳۶ مقدار درصد جهانی) بود. صرف نظر از کشور ترکیه، که در مطالعه حاضر رتبه چندان در تولید علم نداشت، ایران در بین کشورهای مسلمان و همسایه رتبه نخست تولید علم جهانی را داراست (۸). در حالی که در مطالعات مربوط به حوزه سلامت در حج و زیارت هنوز کشورمان به جایگاه واقعی خود نرسیده است.

البته مطالعه حاضر فقط به بررسی کمی مطالعات پرداخته و به دلیل کمبود مطالعات به مباحث کیفی مقالات و شاخص هایی استنادی به مقالات نپرداخته است که از نقاط ضعف مطالعه محسوب می شود. در نهایت پیشنهاد می شود که تحقیقی مشابه تحقیق حاضر برای آگاهی از وضعیت کمی و کیفی تولیدات علمی کشورها انجام شود تا تصویری عینی از فعالیت های